УДК 504

Д. Г. Тихоненко
Харківський національний аграрний університет ім. В. В. Докучаєва

ЕКОЛОГІЧНІ ПАРАДИГМИ І НООСФЕРА В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Розглянуто питання наростаючої екологічної кризи в умовах сучасного індустріально розвинутого виробництва. Єдиний і правильний шлях відвернути екологічну катастрофу на Землі – перейти людству на ноосферний шлях розвитку біосфери – шлях розуму і розумних дій землян, як це обґрунтував академік В.І. Вернадський, 150-річний ювілей якого відзначається в Україні.

Ключові слова: екологія, парадигма, біосфера, ноосфера.

12 березня 2013 року виповнилося 150 років з дня народження академіка Володимира Івановича Вернадського – ученого енциклопедиста, філософа, вченого-мислителя, засновника геохімії, біогеохімії, радіології, учення про живу речовину планети та еволюції біосфери в ноосферу. Він є автором теорії антропокосмізму – системи, у якій поєднується природна (космічна) і людська тенденція розвитку науки в одне ціле.

Володимир Іванович був не тільки геологом, геохіміком, біогеохіміком, ґрунтознавцем, але й ученим – мислителем загальнопланетарного масштабу. Учені такого рівня випереджають своїх сучасників науковими розробками, нерідко, на ціле століття. У цьому відношенні особливо виділяється вчення В. І. Вернадського про ноосферу – сферу розуму, сферу розумних дій людини на Землі. XX і початок XXI століття підтвердили правдивість наукового прогнозу Володимира Івановича про те, що людство у процесі розвитку життя на Землі перейде від біосфери – саморегулюючої природної системи до ноосфери – системи, розвиток якої свідомо і цілеспрямовано регулюється людиною, її розумними діями.

Ноосфера – це нове геологічне явище на нашій планеті, новий стан біосфери з розумними продуманими діями людини у глобальному масштабі за умов гармонійного спільного розвитку природи і суспільства, де нормально розвивається людина і біосфера. Як зазначав В. І. Вернадський, людина своєю працею, свідомим ставленням до життя, змінює земну оболонку – біосферу і ділянку (геологічну) життя, переводячи її в новий геологічний стан. Завдяки людській праці і свідомості біосфера поступово переходить у ноосферу. За В. І. Вернадським, ноосфера – це більш висока стадія розвитку біосфери, що сприяла виникненню і розвитку людства. Людина своїм розумом і працею у пізнанні законів розвитку природи, розвитку техніки стає величезною силою, що можна порівняти з геологічною. Дія людини в новій сфері розвитку повинна бути в гармонійному співвідношенні з природою з максимальним урахуванням законів природи і суспільства. Для цього, за В. І. Вернадським, людство в загальнопланетарному масштабі повинно, по-перше, усвідомити свою відповідальність за життя на планеті Земля, а, по-друге, знати закони розвитку ноосфери і розумно регулювати її функціонування. Якщо людина і людство зрозуміли це, то вони не будуть працювати не на самознищення, а будуть діяти, за Володимиром Івановичем в новому, ноосферному аспекті, не лише як окрема

особа, родина чи рід, держава чи Союз, але, що найголовніше, й у планетарному масштабі. Поштовхом до істотного розуміння сучасної критичної екологічної ситуації стали наукові розробки представників Римського клубу дослідників, висновків із робіт відомої Міжнародної біологічної програми і програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера», знакових рішень міжнародних конференцій у м. Ріо-де Жанейро (Бразілія) і в м. Кіото (Японія), рішень міжнародних конгресів ґрунтознавців протягом останніх 20-ти років, національних з'їздів ґрунтознавців Росії, України тощо. У цих рішеннях науковці світу акцентують увагу людства на тому, що практично в усіх країнах нашої планети різко погіршилась екологічна ситуація, пов'язана з такими явищами, як деградація орних ґрунтів, скорочення площ лісових масивів, опустелювання, виснаження мінеральних сировинних ресурсів, різке забруднення атмосфери, гідросфери, проблема голоду і недоїдання, підсилення «старих» і активізація нових видів захворювань, нестабільність відносин між країнами, а нерідко і в окремих країнах – це очевидні показники наростаючої глобальної (планетарної) екологічної кризи. Учені Світу все частіше і частіше вживають термін «колапс» земної цивілізації з наданням термінів цього страшного явища. Потрібно відзначити, що людство протягом своєї історії знало чимало парадоксів, але сучасна ситуація в нашому світі занадто парадоксальна і нелогічна.

Парадокс перший: наука і техніка з початком індустріальної революції сприяють поглибленню екологічної кризи. Науково-технічний прогрес зумовлює поступове незворотнє вростання в глобальну екологічну кризу.

Парадокс другий: інтенсивний розвиток науки і техніки на благо людства, що є нормальним явищем (більше матеріальних благ, комфорту тощо) наближає екологічну кризу.

Парадокс третій: якщо індустріальний розвиток призводить до небажаних наслідків, то, як вважають деякі вчені, потрібно повертатися до минулого, до доіндустріальних технологій виробництва. Такі погляди мають право на життя, але безумовно, недовговічне. Справа в тому, що людині від природи притаманні творчі пошуки, прагнення знайти нове, невідоме. Це генетична суть людини і обмежити її неможливо. З цим пов'язаний четвертий парадокс сучасності: протиріччя між творчою природою людини і руйнівним характером індустріалізації суспільства. Де ж вихід із цього складного, якщо не сказати більше, становища для людства? Напевно, він єдиний, але, на радість, він є. Його суть зводиться до практичного засвоєння людством ноосферної концепції розвитку біосфери, за академіком В. І. Вернадським. Тому не випадково, а закономірно, що в основу сучасної теорії глобалізації – нової стадії інтернаціоналізації господарської та інших сфер життя людства на Землі – Національна Академія Наук України рекомендує покласти концепцію ноосфери В. І. Вернадського. Але головний висновок, який витікає з наукових досліджень учених Світу: глобальну кризу людства можна подолати, а катастрофі ще можна запобігти не шляхом зупинки виробництва, а розумним управлінням інвестиціями і капіталом. Для цього потрібно в кожній країні Світу велику частку інвестицій вкласти: 1) на боротьбу з забрудненням довкілля; 2) поновлення, пошук нових джерел мінеральних ресурсів; 3) призупинення деградації орних земель на Землі і

опустелювання.

Кожний підрозділ науки на глобальному рівні повинен розробити таку технологію виробництва, яка б забезпечувала сучасний рівень виробництва без негативних екологічних наслідків. Щодо ґрунтознавців, агрохіміків, землеробів, то чіткою концептуальною та практичною основою входження їх до ноосферного етапу розвитку біосфери є теорія родючості і окультурювання ґрунтів. Екологізовані технології вирощування сільськогосподарських рослин з раціональним підбором культур, ландшафтно-екологізовані сівозміни, раціональне співвідношення ріллі, лісів, луків, водойм, на що наголошував ще В. В. Докучаєв, вивчення міграції хімічних елементів у системі «ґрунт-рослина-підґрунтя-підґрунтові води» на біогеохімічних засадах, ноосферо орієнтований метод управління та прийняття рішень з урахуванням екологізованих і моніторингових показників конкретних територій, ноосферизація науково-технічного прогресу, науки і освіти в інформаційному суспільстві забезпечать подальший нормальний розвиток людства на Землі.

Бібліографічний список: **1.** Авілова Н. І. Парадигми ноосферології / Н. І. Авілова // Вісник ХНАУ. – Х. ХНАУ. 1999. – № 1. – С. 7–9. **2.** Вернадский В. И. Биогеохимические очерки / В. И. Вернадский. – М.-Л.: АН СССР, 1940. – 249 с. **3.** Вернадский В. И. Химическое строение биосфеы Земли и ее окружения. Несколько слов о ноосфере / В. И. Вернадский. – М.: Наука, 1965. – С. 323–329. **4.** Голубець М. А. Плівка життя / М. А. Голубець. – Львів: Поллі, 1997. – 185 с. **5.** Гринченко А. М. Окультуривание почв – основа повышения природно-экономического плодородия почв: лекція / А. М. Гринченко. – Х. Изд-во Харьков. с.-х. ин-та им. В. В. Докучаева, 1984. – 48 с. **6.** Докучаев В. В. Русский чорнозем / В. В. Докучаев. – М.: Сельхозгиз, 1948. – Т. 1. –480 с. **7.** Ковда В. А. Биогеохимия почвенного покрова / В. А. Ковда. – М.: Наука, 1985. – 262 с. **8.** Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун. – М.: Прогресс, 1978. – 288 с. **9.** Тейяр де Шарден Феномен человека / Тейяр де Шарден. – М.: Наука, 1987. – 240 с. **10.** Тихоненко Д. Г. Ноосферологія – наука про виживання і майбутнє людства / Д. Г. Тихоненко // Вісник ХНАУ. – Х.: ХНАУ, 1999. – № 1. – С. 4–6. **11.** Школовский И. С. Вселенная, жизнь, разум / И. С. Школовский. – М.: Наука, 1987. – 320 с.

Тихоненко Д. Г.

ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПАРАДИГМЫ И НООСФЕРА В.И. ВЕРНАДСКОГО

Рассмотрены вопросы нарастающего глобального экологического кризиса в условиях современного индустриального развитого производства. Единственный и верный путь предотвращения экологической катастрофы на Земле – это переход человечества на ноосферный путь развития биосферы – путь разума и разумных действий землян, как это обосновал академик В. И. Вернадский, 150-летний юбилей которого отмечается в Украине.

Ключевые слова: экология, парадигма, биосфера, ноосфера.

Tyhonenko D.G.

ECOLOGICAL PARADIGMS AND NOOSPHERE OF V. I. VERNADSKY

The problems of increasing global environmental crisis in modern industrialized production is considered. The only true way to prevent ecological disaster in the world – is the transition of humanity to the noosphere way of development of the biosphere – the way of reason and reasonable actions of humans, as it was proved by academician V. I. Vernadsky, which 150-year anniversary is celebrated in Ukraine.

Keywords: ecology, paradigm, biosphere, noosphere.